

3.4. Baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą: pradėta taikyti?

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Baudžiamosios teisės ir proceso institutas
Dr. Dovilė Murauskienė
El. paštas: dovile.murauskiene@mruni.eu

DOI: 10.13165/LT-20-02-12

Santrauka. Nors baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą Lietuvos baudžiamajame kodekse numatyta dar 2010 m., pirmieji apkaltinamieji teismo nuosprendžiai, patvirtinti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, priimti tik po dešimties metų – 2020 m. vasarą. Tokią situaciją lėmė sudėtingas neteisėto praturtėjimo sudėties požymių aiškinimas ir praktikoje išryškėjusios įrodinėjimo problemos. Šiame straipsnyje, atsižvelgiant į naujausių kasacinės instancijos teismo praktiką, aptariamos dviejų baudžiamųjų bylų¹ dėl neteisėto praturtėjimo aplinkybės, siekiant nustatyti, kas lėmė tai, kad baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą galiausiai buvo pritaikyta. Įvertinus šiose bylose nustatytas faktines aplinkybes, jų teisinį vertinimą, padaryta išvada, kad kaltinimui sėkmingą neteisėto praturtėjimo normos taikymą lėmė anksčiau susiformavusi teismų praktika dėl kai kurių sudėties požymių aiškinimo ir palankiai, gana panašiai abiejose bylose susiklosčiusi faktinė situacija.

Reikšminiai žodžiai: baudžiamoji teisė, neteisėtas praturtėjimas, teismų praktika.

Įvadas

Baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą Lietuvoje įvirtinta 2010 m.² kaip viena iš teisinių priemonių, kuriomis siekiama sumažinti korupcinių, turtinių, ekonominių, finansinių ir kitų savanaudiškų nusikaltimų ekonominį naudingumą ir patrauklumą, pakirsti pavienių asmenų ir nusikalstamų organizacijų potencialą daryti naujas nusikalstamas veikas, mažinti jų paplitimą ir valstybei bei visuomenei daromą žalą. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 189¹ norma sudaro pagrindą patraukti baudžiamojon atsakomybės asmenis, kurie yra sukaupę ir disponuoja neproporcingai dideliu pagal savo pajamas turtu, kai yra pagrindas manyti, jog turtas gautas iš neteisėtos veiklos, taip pat tuos, kurie padeda nuslėpti tokio turto kilmę ir savininkus.

Kaip ir dauguma kitų naujai kriminalizuotų veikų, ši laikytina konvencine nusikalstama veika, kuriai įtvirtinti reikšmingą įtaką turėjo tarptautiniai teisės aktai ir jais priisiimti įsipareigojimai, konkrečiai – Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją 20 straipsnis³, taip pat noras suvaldyti neteisėtų veikų, šešėlinio verslo, korupcinių nusikalstamų veikų sukuriamas pajamas, padėti įgyvendinti turto konfiskavimą baudžiamosiose bylose.

1 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. liepos 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-98-489/2020 ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. liepos 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-98-489/2020.
2 Lietuvos Respublikos Seimas 2010 m. gruodžio 2 d. įstatymu Nr. XI-11991, be kitų pakeitimų, kriminalizavo naują nusikalstamą veiką – neteisėtą praturtėjimą (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnis).
3 Konvencijos 20 straipsnyje numatyta: „Kiekviena valstybė, šios Konvencijos Šalis, laikydama savo konstitucijos ir pagrindinių savo teisinės sistemos principų, svarsto galimybę priimti reikiamus teisės aktus ir imtis kitų būtinų priemonių, kad pagal pagrindinius jos nacionalinės teisės principus baudžiamuoju nusikaltimu būtų laikomas tyčinis neteisėtas praturtėjimas, tai yra žymus valstybės pareigūno turto padidėjimas, kurio jis negali pagrįsti savo teisėtomis pajamomis.“ Jungtinių Tautų konvencija prieš korupciją ratifikuota 2006 m. gruodžio 5 d. Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Jungtinių Tautų konvencijos prieš korupciją ratifikavimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 136-5144.

Ši naujai kriminalizuota veika moksliniuose darbuose ilgą laiką buvo vertinama gana skeptiška ir dėl procesinių klausimų, ir paties kriminalizavimo teisėtumo. Teigiama, kad pats neteisėto praturtėjimo sudėties požymių aprašymas (pernelyg aptakus ir neaiškus) iš anksto užprogramuotas subjektyviųjų nusikalstamos veikos sudėties požymių įrodinėjimo apsunkinimui⁴, kad sudėtinga bus apibrėžti turto sampratą⁵, praktikoje kilo nemažai diskusijų dėl galimybės baudžiamąją atsakomybę taikyti retrospektyviai.

Mokslininkų skepticizmas pasirodė pagrįstas ir, nepaisant palankaus visuomenės vertinimo, ši nauja nusikalstama veika gerą dešimtmetį praktikoje nebuvo taikoma taip, kaip turėtų būti – nors pradėtų ikiteisminių tyrimų netrūko, tik mažai jų pasiekdavo teismo nagrinėjimo stadiją. Dar mažiau bylų pasibaigdavo apkaltinamaisiais teismo nuosprendžiais ar teismo baudžiamojo įsakymo priėmimu. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT), formuojantis teismų praktiką, iki 2020 m., autorės žiniomis, nepatvirtino ir nepaliko galioti nė vieno apkaltinamojo teismo nuosprendžio pagal BK 189¹ straipsnį. Situacija pasikeitė 2020 m. vasarą, kai LAT dvejose bylose paliko galioti apkaltinamuosius teismo nuosprendžius už neteisėtą praturtėjimą. Ši aplinkybė leidžia daryti išvadą, kad po dešimties metų teisinių ir praktinių diskusijų, paieškų, klaidų ir jų taisymo galiausiai rastas būdas ir atsakymas, kas gi yra neteisėtas praturtėjimas, kada ir kaip ši norma turėtų būti taikoma ir kokias teises pasekmes ji sukelia. Todėl šio straipsnio tikslas – ankstesnės teismų praktikos kontekste apžvelgti šias dvi kasacinės instancijos teismo nutartis ir įvertinti, kokią reikšmę jos gali turėti tolimesniam praktikos formavimuisi.

3.4.1. Neteisėtas praturtėjimas ir jo taikymas iki 2020 m.

Kaip jau minėta, nuo 2010 m. Lietuvoje įtvirtinta baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą. Pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalies dispoziciją už neteisėtą praturtėjimą atsako tas, kas turėjo nuosavybės teise didesnės negu 500 minimalaus gyvenimo lygio (MGL)⁶ vertės turtą, žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis.

Nors visuomenė ir dalis teisininkų palankiai vertino tokios naujos nusikalstamos veikos kriminalizavimą, teisės praktikai bei teoretikai jau nuo pat pirmųjų šios normos galiojimo dienų buvo skeptiški tuo aspektu, ar pavyks šią normą aiškinti ir taikyti nepažeidžiant pagrindinių baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso principų, tokių kaip *ultima ratio*, nekaltumo prezumpcija ir pan. Žvelgiant retrospektyviai į pastarųjų dešimties metų praktiką taikant neteisėto praturtėjimo normą, matyti, kad jos taikymas iš tiesų sukėlė didelių praktinių sunkumų bylas nagrinėjantiems teismams.

Kaip teigiama Generalinės prokuratūros veiklos 2018 m. ataskaitoje, 2018 m. baigti 39 ikiteisminiai tyrimai dėl neteisėto praturtėjimo (BK 189¹ straipsnis), (2017 m. – 32), iš jų 32 tyrimai nutraukti (2017 m. – 29), tik 7 bylos perduotos teismui su kaltinamuoju aktu (2017 m. – 3).⁷ 2019 m. dėl neteisėto praturtėjimo baigti 22 ikiteisminiai tyrimai, iš jų 19 tyrimų nutraukta, tik 3 bylos su kaltinamuoju aktu perduotos teismui.⁸

Kaip nurodo prokuratūra, santykinai didelį dėl neteisėto praturtėjimo nutrauktų ikiteisminių tyrimų skaičių lėmė nepaneigti įtariamųjų teiginiai apie turto kilmę. Įtariamieji (kaltinamieji) turto įgijimą paprastai grindžia giminaičių, dažniausiai artimųjų, turėtomis „viso gyvenimo santauptomis“. Pateiktų paskolos sutarčių (kopijų) tikrumo neretai neįmanoma patikrinti, nes jas pasirašę

4 Laurynas Pakštaitis, „Neteisėtas praturtėjimas kaip nusikalstama veika: ištakos, kriminalizavimo problema, taikymas, perspektyvos“, *Jurisprudencija* 20, 1 (2013): 319–340.

5 Skirmantė Makūnaitė, „Neteisėto praturtėjimo nusikaltimo dalykas“, *Teisė* 90 (2014).

6 Šiuo metu – bazinė socialinė išmoka.

7 Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros veiklos 2018 metais ataskaita, <https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2019/03/lietuvos-respublikos-prokuraturos-veiklos-2018-m.-ataskaita.pdf>.

8 Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros veiklos 2019 metais ataskaita, <https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2020/03/prokuraturos-veiklos-2019-m.-ataskaita-2020-03-03-nr.-17.9.-3260.pdf>.

asmenys būna mirę, arba neįmanoma nustatyti, ar sutartis tikrai sudaryta joje nurodytą dieną ir ar joje nurodyta pinigų suma tikrai buvo paskolinta. Kartais įtariamieji savo pajamas grindžia paskolomis, gautomis iš užsienyje gyvenančių fizinių asmenų, arba paskolomis, gautomis iš juridinių asmenų, kurių buveinės užsienio valstybėse. Aukštus įrodinėjimo standartus šios kategorijos byloje formuoja ir teismų praktika. Įrodinėjant neteisėtą praturtėjimą negali būti pažeistas nekaltumo prezumpcijos principas, todėl savininko nesugebėjimas pagrįsti turimo turto teisėtomis pajamomis savaime nėra pakankamas pagrindas kaltumui nustatyti. Tam turi būti vertinami duomenys apie turto įsigijimo aplinkybes, turto savininko ir jo šeimos narių gyvenimo būdą, darbinės veiklos pobūdį ir stažą, turimus verslus, įtrauktas ir galbūt neįtrauktas į apskaitą pajamas, paimtas paskolas, paveldėtą turtą, išlaidas, ryšius su asmenimis, apie kurių neteisėtą veiklą turima informacijos, ir kt. Vertinant kaltinamojo galimybes įgyti turtą teisėtomis pajamomis, reikalaujama atsižvelgti ne tik į jo paties, bet ir jo šeimos narių pajamas, turtinę padėtį ir galimybes sukaupti turimą turtą per visą darbinę veiklą.⁹

Kaip jau minėta, net ir ta nedidelė teisme nagrinėjamų neteisėto praturtėjimo bylų dalis dauge- liu atvejų pasibaigdavo išteisinamuoju teismo nuosprendžiu ar bylos nutraukimu. Šiuos sprendi- mus lemdavo įvairios priežastys, tokios kaip netinkamas BK 189¹ straipsnyje įtvirtintos nusikalsta- mos veikos aiškinimas, negalėjimas įrodyti, kada turtas buvo įsigytas, arba nustatymas, kad turtas buvo įgytas dar iki 2010 m., ir pan.

Per septynerius metus nuo baudžiamojo įstatymo įsigaliojimo bendrosios kompetencijos teis- mai net du kartus kreipėsi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą (toliau – Konstitucinis Teismas) su prašymu ištirti, ar neteisėto praturtėjimo norma neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Pirmuoju atveju prašymą atsisakyta priimti ir nagrinėti, motyvuojant tuo, kad jis grindžiamas neaiškumais, kylančiais teisės aiškinimo ir taikymo praktikoje, o tai nėra Konstituci- nio Teismo nagrinėjimo ir aiškinimo dalykas.¹⁰ Antruoju atveju prašymas priimtas ir išnagrinėtas, Konstitucinis Teismas gana plačiai pasisakė dėl neteisėto praturtėjimo nuostatos, konstatuoda- mas, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 189¹ straipsnio 1 dalis (2010 m. gruodžio 2 d. redakcija; Žin., 2010, Nr. 145-7439) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.¹¹

Šiame nutarime Konstitucinis Teismas pasisakė ir dėl kitų neteisėtam praturtėjimui vertinti reikšmingų aplinkybių. Antai jis nurodė, kad BK 189¹ straipsnio 1 dalies nuostatos „tas, kas turėjo nuosavybės teise didesnės negu 500 MGL vertės turtą“ formuluotė „turėjo nuosavybės teise“ turi būti aiškinama kartu su kita šio straipsnio formuluote „negalėjo būti įgytas“. Taigi, nors neteisėto praturtėjimo veika pasireiškia nurodyto turto turėjimu nuosavybės teise, toks turėjimas yra gali- mas (įmanomas) tik įgijus tą turtą (pabraukta autorės), todėl tik nustačius, kad asmuo įgijo turtą nuosavybės teise, yra pagrindas konstatuoti, kad jis jį turi nuosavybės teise.

Taip pat Konstitucinis Teismas konstatavo, kad nors įstatymo leidėjas baudžiamąją atsakomybę susiejo su turto turėjimu, BK 189¹ straipsnio 1 dalis gali būti taikoma tik toms situacijoms, kai šiame straipsnyje nurodytą turtą asmuo yra įgijęs ne anksčiau negu BK 189¹ straipsnio įsigaliojimo dieną, t. y. 2010 m. gruodžio 11 d., priešingu atveju, „jeigu asmuo BK 189¹ straipsnyje nurodytą turtą nuo- savybės teise įgijo iki jo įsigaliojimo ir turėjo (turi) jį po šio straipsnio įsigaliojimo, jis negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn pagal šį BK straipsnį“.

Reikšmingų išaiškinimų dėl neteisėto praturtėjimo buvo pateikta ir bendrosios kompetencijos, ypač LAT, praktikoje. Pavyzdžiui, pažymėta, kad: a) įrodinėjant aplinkybę, jog turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis, negali būti pažeistas nekaltumo prezumpcijos principas (kasacinės

9 Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros veiklos 2018 metais ataskaita, *supra note 7*.

10 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. birželio 25 d. sprendimas „Dėl pareiškėjo – Vilniaus miesto 1 apy- linkės teismo prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso BK 189-1 straipsnis (2010 m. gruodžio 2 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 72-3729; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. balandžio 6 d. potvarkis Nr. 2B-13 „Dėl pareiškėjo prašymo grąžinimo“.

11 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. kovo 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo ko- dekso BK 189¹ straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-48/2014, 2K-P-93/2014, 2K-75/2014); b) vadovaujantis nekaltumo prezumpcijos principu, kaltinamasis neturi pareigos įrodinėti praturtėjimo teisėtumo. Įrodyti, kad asmuo turėjo šį turtą nuosavybės teise, žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis, yra kaltinančios šalies pareiga (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-274-511/2015, 2K-111-677/2016). Vertinant kaltinamojo galimybes įgyti turtą teisėtomis pajamomis atsižvelgtina ne tik į jo paties, bet ir jo šeimos narių pajamas, turtinę padėtį ir galimybes sukaupti turimą turtą per visą darbinę veiklą, o ne vien per tam tikrą pasirinktą laikotarpį (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-48/2014, 2K-P-93/2014, 2K-75/2014).

Šie išaiškinimai, nors ir išdėstyti teismų procesiniuose sprendimuose, kuriais asmenys buvo išteisinti arba buvo pritarta jų išteisinimui, bylos nutraukimui, buvo reikšmingi priimant toliau aptariamus procesinius sprendimus kaltų asmenų atžvilgiu. Taigi, galima sakyti, kad neteisėto praturtėjimo aiškinimo praktika buvo sukurta, liko tik ją pritaikyti.

3.4.2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. liepos 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-98-489/2020

Vilniaus apygardos teismo nuosprendžiu, iš dalies pakeistu Lietuvos apeliacinio teismo nuosprendžiu, A. V. nuteistas už tai, kad 2015 m. rugsėjo 17 d. 20.20 val. savo gyvenamojoje vietoje esančiame seife turėjo sukauptas lėšas – 354 370 eurų gryniaisiais pinigais, viršijančias 500 MGL (18 830 Eur) dydžio vertės turtą, nuosavybės teise priklausančias jam (A. V.), ir jis žinojo, kad šie pinigai nėra įgyti jo teisėtomis pajamomis, ir iš teisės aktais neuždraustos veiklos jis negalėjo gauti tiek pajamų, kad pagrįstų grynųjų pinigų kilmę.

Nuteistasis šioje byloje kėlė piniginių lėšų pasiskolinimo versiją, teigdamas, kad namuose rastos piniginės lėšos buvo pasiskolintos iš jo nurodytų asmenų, byloje apklaustų liudytojų. Teismas, įvertinęs minėtų liudytojų nurodytas pinigų skolinimo aplinkybes, jų pačių finansinę padėtį, turimus finansinius įsipareigojimus, padarė išvadą, kad dalies pinigų pasiskolinimas iš šių asmenų yra tik gynybinė A. V. versija, nes, siekiant pagrįsti rastos didelės pinigų sumos teisėtumą, buvo bandoma sukurti kuo realesnę situaciją, kreipiantis ir į finansines galimybes turinčius asmenis, kad būtų pagrįstas rastų pinigų teisėtumas ir šie pinigai nebūtų konfiskuoti. Teismo vertinimu, nėra pagrįsta, jog baudžiamąją atsakomybę galintys pašalinti duomenys prisimenami tik praėjus daugiau nei pusei metų, o asmenys be jokių įkeitimų ir garantijų, nesidomėdami ar mažai domėdamiesi, kokiam tikslui reikalingi skolinami pinigai ir kaip jie bus gražinti, ne pačiam artimiausiam draugui ar šeimos nariui skolina didelę teisėtai uždirbtų pinigų dalį arba beveik visas turimas santaupas, patys turėdami finansinių įsipareigojimų ir su turimais finansais susijusių planų.

Šiuo atveju pagrįstai vertinti ne tik paskolos teisinių santykių įforminimo konkretūs dokumentai, bet ir skolinusių asmenų galimybės skolinti tokias dideles sumas, jų vėlesnis nesidomėjimas sandoriais, įkeitimų ir garantijų nebuvimas. Atsižvelgdama į tai, kas išdėstyta, teisėjų kolegija padarė išvadą, kad realiai pinigų paskolinimas pagal šiuos dokumentus neįvyko ir pinigai iš minėtų liudytojų nebuvo pasiskolinti iki juos surandant nuteistojo gyvenamojoje vietoje.

Taigi, iš šios LAT nutarties matyti, kad kaltininkas kėlė versiją, kuri esą paaiškina, iš kur jis įgijo pinigines lėšas. Iš nekaltumo prezumpcijos kyla pareiga teismui ir kaltinimui surinkti pakankamai objektyvių duomenų, kurie paneigtų kaltininko versiją. Kita vertus, kaip matyti iš šios teismo nutarties, teismas, atmesdamas gynybinę versiją, rėmėsi ne vien objektyviais bylos duomenimis, bet ir teisiniais, loginiais argumentais, kurie leido įsitikinti kaltininko nurodomų esą realiai sudarytų civilinių sandorių logiškumu ir realumu.

Teismas šioje byloje pakartojė pagrindines neteisėto praturtėjimo sudėties požymių aiškinimo taisykles, suformuotas ankstesnėje praktikoje. Jis nurodė, kad pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalyje, 190 straipsnio 2 dalyje nustatytą teisinį reguliavimą asmens nuosavybės teise turimas turtas

atitinka neteisėto praturtėjimo sudėties dalyką tuomet, kai: 1) turimas didesnės negu 500 MGL vertės turtas, kuris negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis; 2) asmuo iš teisės aktais neuždraustos veiklos negalėjo gauti tiek pajamų, kad jų pakaktų nurodytos vertės turtui nuosavybės teise įgyti. Teismų praktikoje aiškinant neteisėto praturtėjimo, kaip nusikalstamos veikos, taikymo ypatumus atkreipiamas dėmesys į tai, kad iš šios normos turinio išplaukia, jog teismas, nustatydamas, kad turtas negalėjo būti įgytas iš teisėtų pajamų, nesaistomas būtinumo remtis vien tik įrodytais faktais apie neteisėtą turto kilmę. Loginė konstrukcija „turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis“ iš esmės reiškia, kad finansiniai šaltiniai turtui įgyti tiksliai nenustatyti, tačiau, patikrinus visus galimus teisėtus šio turto gavimo būdus, aiškiai matyti, jog turtas negalėjo būti įgytas nė vienu iš jų (pabraukta autorės). Turi būti vertinami duomenys apie turto įsigijimo aplinkybes, turto savininko ir jo šeimos narių gyvenimo būdą, darbinės veiklos pobūdį ir stažą, turimus verslus, įtrauktas ir galbūt neįtrauktas į apskaitą pajamas, paimtas paskolas, paveldėtą turtą, išlaidas, ryšius su asmenimis, apie kurių neteisėtą veiklą turima informacijos, ir kt. (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-100-222/2015, 2K-P-169-222/2017, 2K-87-719/2019, 2K-147-697/2020).

Šios nutarties motyvai leidžia pagrįstai manyti, kad teismai, svarstydami, ar asmuo padarė BK 189¹ straipsnio 1 dalyje numatytą nusikalstamą veiką, didelę reikšmę skiria ir jo asmenybės charakterizuojantiems duomenimis, susijusiems su ankstesniais teistumais ir kriminaline praeimi. Štai kasacinis teismas šioje byloje nurodė, kad iš bylos medžiagos matyti ir tai, kad A. V. praeityje teistas net 4 kartus už ekonominius nusikaltimus ir nusikaltimus, susijusius su verslo tvarka, t. y. pagal BK 201 straipsnio 2–3 dalis už neteisėtą naminių stipriųjų alkoholinių gėrimų ir aparatų jiems gaminti gaminimą, laikymą, gabenimą ir realizavimą. Iš duomenų apie asmenį, „Sodros“ duomenų bazės ir Lietuvos darbo biržos informacinės sistemos išrašų matyti, kad A. V. dirbęs nuo 1993 m. iki 2005 m., nuo 2010 m. iki 2012 m. buvo registruotas darbo biržoje. Teisiamojo posėdžio metu nuteistasis patvirtino, kad iki nusikalstamos veikos padarymo niekur oficialiai nedirbo. Šie ir kaltinimus pagal BK 199² straipsnio 1 dalį pagrindžiantys bylos duomenys patvirtina, kad nuteistasis vertėsi neteisėta veikla, t. y. laikė akcizais apmokestinamas prekes (cigaretes, alkoholį) ir jomis kitaip disponavo, o tokia veikla yra daroma tam, kad būtų gaunamos neteisėtos pajamos. Nagrinėjamoje byloje akcizais apmokestinamų prekių, kuriomis neteisėtai disponuota, vertė viršijo 250 MGL dydžio sumą ir sudarė 21 526,32 Eur. Apeliacinės instancijos teismas, pagrįstai atsižvelgdamas į specialistų išvadoje Nr. SI-5 nurodytus duomenis, kad L. V. ir jo šeima bylai aktualiui laikotarpiu negalėjo sukaupti jo nurodomos sumos (160 000 Eur), kurią davė savo tėvui A. V., kad kiti asmenys neturėjo galimybės jam paskolinti pinigų, sprendė, kad pagrindinis A. V. pragyvenimo šaltinis buvo pajamos, galimai gautos iš neteisėtos veiklos.

Pripažinus asmenį kaltu dėl neteisėto praturtėjimo, anot kasacinio teismo, jo atžvilgiu taikytina baudžiamojo poveikio priemonė, numatyta BK 72 straipsnio 2 dalyje, ir iš kaltininko konfiskuotini rasti pinigai (354 370 Eur).

3.4.3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. birželio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-147-697/2020

Lietuvos apeliacinio teismo nuosprendžiu V. Ž. ir I. L. nuteisti pagal BK 189¹ straipsnio 1 dalį už tai, kad neteisėtai praturtėjo: veikdami bendra tyčia, nuo 2014 m. vidurio iki 2015 m. lapkričio 6 d. Vilniuje esančiame garaže nuosavybės teise turėjo didesnę nei 500 MGL vertės turtą – 47 000 Eur gryniaisiais pinigais ir 29 auksines monetas (7517,09 Eur vertės), bendros 54 517,09 Eur vertės, žinodami, kad šis turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis, nes V. Ž. ir I. L. nebuvo gavę tiek teisėtų pajamų.

Kasacinės instancijos teismas šioje byloje pakartojė įrodinėjimo pareigos taisyklę. Įrodinėjant BK 189¹ straipsnio 1 dalyje nustatyto nusikaltimo sudėtį, būtina paisyti nekaltumo prezumpcijos principo ir iš jo kylančių reikalavimų. Įrodinėjant aplinkybę, jog turtas negalėjo būti įgytas teisėto-

mis pajamomis, negali būti pažeistas nekaltumo prezumpcijos principas. Vadovaujantis šiuo principu, kaltinamasis neturi pareigos įrodinėti praturtėjimo teisėtumo. Įrodyti, kad asmuo turėjo šį turtą nuosavybės teise, žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti, kad tas turtas negalėjo būti įgytas teisėtomis pajamomis, yra kaltinančios šalies pareiga (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-48/2014, 2K-P-93/2014, 2K-75/2014, 2K-274-511/2015, 2K-111-677/2016). Todėl savininko nesugebėjimas pagrįsti turimo turto teisėtomis pajamomis savaime nėra pakankamas pagrindas kaltumui nustatyti. Tam turi būti vertinami duomenys apie turto įsigijimo aplinkybes, turto savininko ir jo šeimos narių gyvenimo būdą, darbinės veiklos pobūdį ir stažą, turimus verslus, įtrauktas ir galbūt neįtrauktas į apskaitą pajamas, paimtas paskolas, paveldėtą turtą, išlaidas, ryšius su asmenimis, apie kurių neteisėtą veiklą turima informacijos, ir kt. (kasacinės nutartys baudžiamosiose bylose Nr. 2K-P-93/2014, 2K-P-100-222/2015, 2K-87-719/2019).

Kita vertus, teismas priminė ir Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) praktiką dėl situacijų, kai yra pateisinamas nukrypimas nuo įrodinėjimo pareigos baudžiamajame procese. EŽTT yra konstatavęs, kad tiek teisė į nekaltumo prezumpciją, tiek iš jos kylantis imperatyvas, kad įrodinėjimo našta tenka kaltintojui, nėra absoliutūs. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – Konvencija) savaime nėra draudžiamos fakto ir teisės prezumpcijos, veikiančios kiekvienoje nacionalinėje baudžiamajoje teisėje, tačiau valstybės visais atvejais privalo nustatyti pagrįstas tokių prezumpcijų ribas, atsižvelgdamos į sprendžiamo klausimo svarbą ir veiksmingai užtikrindamos asmens teisę į gynybą (*inter alia (be kita ko)*, 1988 m. spalio 7 d. sprendimo byloje *Salabiaku prieš Prancūziją*, peticijos Nr. 10519/83, 28 punktas; 2010 m. kovo 18 d. sprendimo byloje *Krumpholz prieš Austriją*, peticijos Nr. 13201/05, 34 punktas). EŽTT pakartojo, kad daugelyje ankstesnių bylų yra nusprendęs, jog legitimu kompetentingoms nacionalinėms institucijoms priimti sprendimus dėl konfiskavimo vadovaujantis svariais įrodymais, kad asmenų teisėtų pajamų negalėtų pakakti atitinkamai nuosavybei įgyti (pvz., 2015 m. gegužės 12 d. sprendimas byloje *Gogitidze ir kiti prieš Gruziją*, peticijos Nr. 36862/05, par. 107). Iš tiesų, kai sprendimas dėl konfiskavimo buvo proceso, susijusio su pajamomis, gautomis iš sunkių nusikalstamų veikų, rezultatas, EŽTT nėra reikalavęs, kad tokiaime procese neteisėta nuosavybės kilmė būtų įrodyta „atmetus pagrįstas abejones“ (angl. *proof „beyond reasonable doubt“*). Vietoj to neteisėtos kilmės įrodinėjimas (įrodymas), grindžiamas tikimybių pusiausvyra arba didele tikimybe, derinama su savininko negalėjimu įrodyti, kad yra priešingai, buvo pripažintas pakankamu pagrindu siekiant patikrinti proporcingumą pagal Konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsnį. Tokia nuostata patvirtinama ir Europos Parlamento ir Tarybos 2014 m. balandžio 3 d. direktyvoje 2014/42/ES dėl nusikaltimų priemonių ir pajamų iš nusikaltimų įšaldymo ir konfiskavimo, Europos Sąjungoje nuostatose dėl išplėstinio konfiskavimo ir konfiskavimo iš trečiųjų asmenų ir kt., EŽTT sprendime *Telbis ir Viziteu prieš Rumuniją* (2018 m. birželio 26 d. sprendimas, peticijos Nr. 47911/15).

Kasacinis teismas šioje dalyje komentuojamoje byloje 2K-147-697/2020 nurodė, kad baudžiamajai atsakomybei pagal BK 189¹ straipsnį nepakanka nustatyti didesnės kaip 500 MGL vertės turto turėjimo, reikia nustatyti, kad turtas įgytas neteisėtai, t. y. kad asmuo negali pagrįsti turimo turto įgijimo teisėtumo. Teisėtai įgytas turtas – tai turtas, įgytas iš darbo ar kitų su darbu ar verslu susijusių pajamų, dovanojimo, paveldėjimo, loterijų, dividendų gavimo ir pan. Nustatant galimo neteisėtai įgyto turto dydį, svarbu dokumentais nustatyti asmens pajamas ir išlaidas už visą darbinės veiklos laikotarpį. Šios kategorijos bylose svarbi yra specialisto išvada. Tokia išvada nagrinėjamoje byloje yra gauta ir teismų nuosprendžiuose aptarta. Nors specialisto išvada – svarbus informacijos šaltinis, teisinis aplinkybių vertinimas – ne specialisto, o teismo kompetencija (kasacinė nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-373-976/2018).

Taigi praktika neteisėto praturtėjimo bylose krypta tuo keliu, kad įgyto turto neteisėtumui įrodyti turi būti pasitelkiami ir specialią žinių turintys subjektai, kitos priemonės, kurios leidžia įvertinti, kiek išlaidos už visą darbinės veiklos laikotarpį sutampa su teisėtu būdu gautomis pajamomis.

Kaip ir anksčiau aptartoje nutartyje, ir čia teismas ėmėsi vertinti kaltininkų ir jų artimųjų pateiktos gynybinės versijos, kuri taip pat siejosi su neva paimtomis paskolomis. Kasacinis teismas

sutiko su apeliacinės instancijos teismo išvadomis, kad nėra logiškai ir gyvenimiškai suprantamo paaiškinimo, jog I. L., dirbdama kirpėja, net ir neturėdama stabilių pajamų ir oficialiai gaudama nedidelį darbo užmokestį, būtų ėmusi dvi dideles paskolas (2012 m. vasario 20 d. iš L. V. 100 000 Lt ir 2013 m. gruodžio 19 d. – iš R. M. 70 000 Lt), kurių pinigų iš karto nenaudotų, o kelerius metus laikytų paslėptus (užkastus po smėliu ir lentomis) garaže (iki 2015 m. lapkričio 6 d., kol kratos metu rado ir paėmė pareigūnai), nežinodama, kada jos bus panaudotos, nors, kaip nurodė I. L., ji planavo statyti namą, tačiau statybos dar nebuvo pradėtos, dar net nebuvo sutvarkyti dokumentai dėl žemės sklypo, ir neturėdama pajamų skolintoms lėšoms grąžinti (Valstybinės mokesčių inspekcijos išvadoje dėl fizinių asmenų – V. Ž. ir I. L. ūkinės finansinės veiklos nurodyta, kad V. Ž. laikotarpiu nuo 1990 m. kovo 11 d. iki 2015 m. lapkričio 6 d. ir I. L. laikotarpiu nuo 2002 m. rugpjūčio 12 d. iki 2015 m. lapkričio 6 d. patirtos išlaidos viršijo gautas pajamas). Nėra logiško paaiškinimo ir tam, kam laikyti teisėtu būdu gautas pajamas užkasus garaže ir nepareikšti nuosavybės teisių į jas, kai jos buvo surastos kratos metu. Todėl apeliacinės instancijos teismas iš byloje nustatytų faktinių aplinkybių visumos padarė pagrįstą išvadą, kad paskolos sutartys buvo sudarytos fiktyviai, realiai neketinant vykdyti sutartyse nurodytų sąlygų, o siekiant pateisinti garaže rastus ir paimitus pinigus.

Kasacinės instancijos teismas pažymėjo, kad tai, jog minėto turto atsiradimo konkrečios aplinkybės nustatytos nebuvo, V. Ž. veikai kvalifikuoti pagal BK 189¹ straipsnį netrukdo, nes pajamų neteisėtumas pagal šio nusikaltimo sudėtį nėra įrodinėjimo dalykas, įrodinėjama tai, kad nesama teisėtų pajamų šaltinių. Tokia įrodinėjimo naštos konstrukcija neprieštaruoja Konvencijos protokolo Nr. 1 1 straipsniui, taip pat konstituciniam nekaltumo prezumpcijos principui ir atitinka pirmiau išdėstytą EŽTT jurisprudencinę praktiką bei pateiktus kasacinės praktikos pavyzdžius.

Taigi aptartos šios dvi LAT nutartys leidžia išvelgti tendenciją, kad teismai, vertindami kaltininkų versijas dėl turto kilmės, duomenis vertins ne tik formaliai pagal surinktus objektyvius dokumentus, bet ir logiškumo bei įtikinamumo aspektu. Toks byloje surinktų duomenų vertinimas ir išvadų darymas yra nelengva užduotis tiek teismui, tiek ir gynybai, nes paneigti ne objektyviais duomenimis, o samprotavimu pagrįstą išvadą yra gerokai sunkiau.

Išvados

1. Neteisėto praturtėjimo nusikalstama veika Lietuvos Respublikos baudžiamajame įstatyme buvo numatyta dar 2010 m., tačiau visą dešimtmetį šios normos praktinis taikymas buvo sudėtingas, kasacinės instancijos teismas iki 2020 m., autorės žiniomis, nebuvo priėmęs sprendimo, kuriuo būtų paliktas galioti apkaltinamasis teismo nuosprendis už neteisėtą praturtėjimą. Tokį šios normos ne(pri)taikymą iš esmės lėmė tai, kad tai buvo nauja nusikalstamos veikos sudėtis BK, kurios sudėties požymių aiškinimas ir taikymas praktikoje užtruko, nes kėlė nemažai teisinio vertinimo ir įrodinėjimo problemų.
2. Įvertinus anksčiau aptartose 2020 m. vasarą kasacinės instancijos teismo išnagrinėtose bylose, kuriose bene pirmą kartą Lietuvos teismų praktikoje buvo pritaikyta baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą praturtėjimą galutinėmis ir neskundžiamomis LAT nutartimis, susiklosčiusias faktines aplinkybes, teismo pateiktą teisinį vertinimą, darytina išvada, kad čia nurodytos kai kurios problemos, pavyzdžiui, įrodinėjimo, vis dar lieka aktualios, tačiau tapo aišku, kokių aplinkybių visuma sudaro pagrindą taikyti baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą praturtėjimą. Akcentuoti šie momentai, reikšmingi taikant baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą praturtėjimą:
 - a) nepakanka įrodyti, kad asmuo turi neteisėtu būdu įgyto turto, būtina įrodyti ir patį įgijimą;
 - b) pajamų neteisėtumas pagal šio nusikaltimo sudėtį nėra įrodinėjimo dalykas, įrodinėjama tai, kad nesama teisėtų pajamų šaltinių, todėl numatyti tam tikri pateisinami įrodinėjimo pareigos ypatumai;
 - c) tam turi būti vertinami duomenys apie turto įgijimo aplinkybes, turto savininko ir jo šeimos narių gyvenimo būdą, darbinės veiklos pobūdį ir stažą, turimus verslus, įtrauktas ir galbūt

neįtrauktas į apskaitą pajamas, paimtas paskolas, paveldėtą turtą, išlaidas, ryšius su asmenimis, apie kurių neteisėtą veiklą turima informacijos, ir kt. Vertinant kaltinamojo galimybes įgyti turtą teisėtomis pajamomis atsižvelgtina ne tik į jo paties, bet ir jo šeimos narių pajamas, turtinę padėtį ir galimybes sukaupti turimą turtą per visą darbinę veiklą, o ne vien per tam tikrą pasirinktą laikotarpį;

- d) BK 189¹ straipsnio 1 dalis gali būti taikoma tik toms situacijoms, kai šiame straipsnyje nurodytą turtą asmuo yra įgijęs ne anksčiau negu BK 189¹ straipsnio įsigaliojimo dieną, t. y. 2010 m. gruodžio 11 d.;
- e) aptartose LAT nutartyse susiklosčiusi faktinė situacija buvo labai panaši ir „dėkinga“ neteisėto praturtėjimo inkriminavimui ir tai sudarė sąlygas išvengti ankstesnėse bylose susiklosčiusių įrodinėjimo problemų: šiose bylose asmenys nuteisti už neteisėtą praturtėjimą fiziškai radus pinigų ar kitas turtines vertybes jų gyvenamojoje vietoje ar netoli jos; abu asmenys anksčiau buvo teisti už nusikalstamas veikas, iš kurių paprastai yra gaunama turtinės naudos; abiejose bylose gynybinė pozicija buvo ta, kad pinigai gauti sudarius paskolos sutartis, tačiau abiem atvejais šios aplinkybės buvo patikrintos. Teismai, atmesdami gynybines versijas, rėmėsi ne vien tik objektyviais duomenimis (rašytiniais įrodymais), bet ir loginiu, analitiniu duomenų bei visos situacijos vertinimu, kuris ir lėmė gynybinių versijų atmetimą.

Criminal Responsibility for Illegal Enrichment: Is Such Responsibility Already Applicable?

Mykolas Romeris University Law School
Institute of Criminal Law and Procedure
Dr. Dovilė Murauskienė
Email: dovile.murauskiene@mruni.eu

Summary. *Although criminal liability for illegal enrichment was provided for in the Lithuanian Criminal Code as early as in 2010, the first indictments approved by the Supreme Court of Lithuania were passed only after a lapse of ten years – in the summer of 2020. Such situation was due to the complex interpretation of the constituent elements of illegal enrichment and the problems of proof emerging in practice. In the light of recent case law of the Court of Cassation, this article deals with two criminal cases¹², in particular with the circumstances of illegal enrichment in order to determine what ultimately led to the first convictions. It has been inferred from the factual circumstances of the said cases and from the legal assessment of such circumstances that the illegal enrichment provision was successfully applied to the charges because of hitherto established case law regarding interpretation of some constituent elements and because of favourable factual situations that appeared to be rather similar in both cases.*

Keywords: *Criminal law, illegal enrichment, case law.*

¹² Judgment of the Supreme Court of Lithuania 2020-07-02 order in criminal case No. 2K-98-489/2020 and the Judgement of the Supreme Court of Lithuania 2020-06-09 in criminal case No. 2K-98-489/2020.